

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 16:340 (091)

Ірина Андрусяк

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
канд. юрид. наук,
асистент кафедри історії держави і права
airyna2016@gmail.com

ЛОГІЧНА СТРУКТУРА МИСЛЕННЯ В НАУКОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ СТЕПАНА БАЛЕЯ “НАРИС ЛЬОГІКИ”

© Андрусяк І., 2018

Досліджено наукове надбання українського вченого С. Балея у галузі логіки. Проаналізовано структуру, проблеми та термінологію підручника “Нарис Льогіки” авторства С. Балея. В посиланнях збережено авторський стиль вченого з усвідомленням того, що йдеться не про стиль і граматику, а про становлення і розвиток логіки в українській науці.

Ключові слова: логіка; психологія; мислення; пізнавальний процес; поняття; категорії; судження; аргументація.

Ірина Андрусяк

ЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА МЫШЛЕНИЯ В НАУЧНОМ ТРУДЕ СТЕПАНА БАЛЕЯ “ОЧЕРК ЛОГИКИ”

Исследуется научное достояние украинского ученого С. Балея в области логики. Анализируются структура, проблемы и терминология учебника “Очерк Логики” авторства С. Балея. В ссылках сохранено авторский стиль ученого с осознанием того, что речь идет не о стиле и грамматике, а о становлении и развитии логики в украинской науке.

Ключевые слова: логика; психология; мышления; познавательный процесс; понятия; категории; суждения; аргументация.

Iryna Andrusyak

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University,
Department of State and Law History
Ph.D.

LOGICAL STRUCTURE OF THINKING IN SCIENTIFIC RESEARCH “ESSAY OF LOGIC” BY STEPAN BALEY

The scientific heritage of the Ukrainian scientist S. Baley is investigated in the field of the logic. The structure, problems and terminology of the textbook "Essay of Logic" by S. Baley

are analyzed. In the references the author's style is unchanged with the knowledge that this is not about the style and grammar, but about the formation and development of the logic in Ukrainian science.

Key words: logic; psychology; thought; cognitive process; concepts; categories; judgment; argumentation theory.

Постановка проблеми. В українську науку повертається ім'я видатного вченого. Досліджується його діяльність у галузі психології, медицини, педагогіки та філософії. Проте наукових досліджень у галузі логіки, яку вивчав і викладав С. Бaley, залишається вкрай небагато. Видається актуальним дослідження підручника “Нарис Логіки” (1923) і повернення наукової спадщини вченого у надбання української науки.

Мета роботи – актуалізувати праці українського вченого Степана Бaley, видатного вченого світового рівня в Україні на початку ХХ століття, в галузі логіки для повноцінного повернення цієї науки в систему вищої освіти шляхом відтворення та розвитку понять і термінології.

Аналіз дослідження проблеми. Окремих аспектів проблеми дослідження наукової спадщини вченого торкались М. Верніков, С. Іваник, О. Гончаренко, Г. Черкаська, П. Петрюк, Л. Бондаренко та ін.

Виклад основного матеріалу. Розвиток та актуалізація предмета логіки вимагає повернення та включення в повноцінний науковий обіг праць визначних українських вчених, у творчих надбаннях яких є підручники з логіки. Окремою постаттю, яка заслуговує на увагу, є вчений, філософ, психолог, логік, педагог, академік Степан Бaley. В історії розвитку української науки прізвище науковця залишається маловідомим. Праці вченого з логіки створюють цілісне наукове уявлення про становлення і розвиток цієї науки в системі середньої та вищої освіти.

“Степан (Стефан, Максим) Володимирович Бaley народився 4 лютого 1885 року в селі Великі Борки (Бірки) Тернопільського повіту (нині Тернопільської області). Батько Володимир Бaley і мати Ірена з дому Швейковських були у той час вчителями початкових шкіл, батько – керівником школи в Микулинцях. Помер у 1922 році. Мати померла у 1942 році в Кракові, де, перебуваючи на пенсії, жила у своїй молодшій дочки Ольги. У Тернополі С. Бaley закінчив початкову, середню школи і гімназію у 1903 році. З 1903 по 1907 роки навчався на філософському факультеті Львівського університету” [1, с. 21].

Після закінчення університету С. Бaley працював у гімназіях з українською мовою навчання в Перемишлі, Тернополі, Львові, де викладав математику, початкову психологію і логіку. Завдяки протекції польського філософа Казімежа Твардовського по сприянню надання стипендії австрійського міністерства освіти, в 1912–1914 роках С. Бaley перебував на стажуванні у Берлінському університеті й паризькій Сорбоні. Тогочасна польська преса негативно сприйняла те, що молодий український вчений отримав цю стипендію. Справа набула розголосу і на захист Бaley вступився Казімеж Твардовський, який навіть написав статтю у львівській газеті “Słowo Polskie”. Пізніше С. Бaley у листі виразив вдячність науковому наставнику: “Я невимовно вдячний ясновельможному пану Професору за пояснення, пов’язані з моєю справою, і заміщені в “Słowie Polskim”. А це є настільки цінне для мене не тільки з того приводу, що пан Професор, може, навіть наражаючи свою репутацію, таким шляхетним способом захищає мене перед прикрими для мене підозрами; я високо ціную цей вчинок передусім з того приводу, що в моїх очах, і в очах інших українців він буде живим прикладом об’єктивності і доброзичливості ясновельможного пана Професора в стосунку до його учнів української національності. Я вірю, що колись навіть самі поляки будуть вдячні пану Професору за те, що будуть мати можливість вказати на такі факти і, можливо, навіть будуть цим пишатися” [2].

Отримавши наукове звання доктора наук, з 1928 р. працює на посаді професора кафедри педагогічної психології Варшавського університету. Через досвід викладання у Львівському таємному університеті, створення якого було проявом протесту проти політики національного

утиску українського населення правлячими колами тогочасної польської держави, С. Балею було відмовлено в праці у Львівському університеті. “Наукове життя С. Балея можна умовно поділити на львівський і варшавський періоди. Значна частина спадщини С. Балея, особливо львівського періоду, він написав українською мовою і опублікував в українських виданнях. Це ґрунтовні дослідження, присвячені емоційно вольовій сфері людської психіки, перші друковані українською мовою підручники з психології і логіки. У польській науковій літературі про С. Балея пишуть як про співтворця польської психології, засновника у ній важливих напрямків, насамперед, психології розвитку і психології виховання (педагогічної психології)” [3, с. 8].

1947 р. коштом ЮНЕСКО науковець провів чотири місяці у США, де вивчав методи боротьби зі злочинністю серед молоді, а після повернення до Варшави опублікував працю “Проблема боротьби з підлітковою злочинністю в контексті сучасного досвіду США”. У такий спосіб С. Балея став фундатором польської психології дитячої злочинності [4].

До кінця свого життя, до 13 вересня 1952 року, С. Балея працював у Варшавському університеті. Похований на кладовищі у Варшаві.

Оскільки логіка є наукою, яка вивчає закони мислення людини, а мислення є властивістю психологічної діяльності людини, то вчений, займаючись логікою, цікавився широким спектром проблем психології. С. Балея був прибічником учень З. Фрейда, активно вів психоаналітичну практику. На основі методу психоаналізу створив оригінальну інтерпретацію поезії Тараса Шевченка в праці “З психології творчості Шевченка” [1, с. 174]. “Психоаналіз, виконаний С. В. Балеєм, відповідає українській ментальності. Ставлення Степана Володимировича до особистості Т. Г. Шевченка – дбайливе, обережне, проникнуте великою пошаною, розумінням і співчуттям до драматизму його внутрішнього світу, що втілений в його творчості” [5, с. 85].

Маючи ґрунтовну філософську освіту, С. Балея трактував філософію як любов до мудрості, а логіку розглядав як науку про мислення, тому логіка передреує філософії, бо мудрість є результатом мислення.

Вчений вважав, що логіка є необхідною для повноцінного мислення будь-якої людини. Людина, живе серед подій, які відбуваються як в її безпосередньому оточенні, так і в цілому світі. Потреби і цілі людини зумовлюють необхідність розібратися в тому, що з чого виходить, як пов’язані об’єкти, явища і події між собою, які саме властивості детермінують цей зв’язок. Мислення породжується потребами людської практики і розвивається в процесі пошуку шляхів їх задоволення.

У своєму підручнику “Нарис Льогіки” вчений стверджує, що завданням логіки є вивчення способів і критеріїв контролю, які використовує людина, намагаючись пізнати правду. Ось як влучно він обґрунтовує свої думки: “Вістка, яку нам хтось приносить, важна для нас лиш тоді, коли вважаємо її правдивою. Так само научні твердження мають вартість лиш під услівем, що закликають в собі правду. Що наука вчить нас тільки правди, се здасть ся нам навіть так самозрозумілим, що ми присвоюємо собі часто різні твердження науки не відчуваючи потреби застанапляти ся над сим, чи вони згідні або незгідні з правдою. Та не лиш твердження науки а взагалі кожде тверджене і кожду вістку, яку від когонебудь почуємо, ми зразу схильні уважати за правдиву. І аж коли зайдуть обставини, які отсю правдивість можуть піддати в сумнів, тоді питане правдивости або неправдивости стає виразно перед нами і ми намагаємо ся його якось вирішити. Як ми се робимо? Яким способом провірюємо, чи дана вістка або тверджене відповідає правді? Безперечно в різних випадках робимо се різно. В чім отже лежить суть сих різних способів? Які є знаки, що позваляють відріжнити правду від фальшу? Учений, що висказує якесь тверджене, бесідник, що проголошує якийсь погляд, переводить на нього “доказ”. З доказу має іменно випливати правдивість дотичного погляду чи твердження. В чім лежить суть “доказування” і після яких має воно відбувати ся правил? Се питання, над яким ми звичайно не застанапляємо ся, хоч кождий з нас зуміє в разі потреби доказувати правдивости своїх поглядів та провірювати правдивість тверджень других осіб. Се так само, як кождий з нас вмів говорити, заки зачав застанапляти ся над питанем, в чім саме лежить процес говореня, та яким воно повинно підчинятись законам” [1, с. 356].

“Нарис Логіки” С. Балей написаний легкою і зрозумілою мовою. Як підручник з логіки він містить усі стандартні теми, які викладаються в базовому курсі дисципліни, однак їхній виклад є більш систематизованим, як у багатьох інших підручниках, зокрема і сучасних. Пізнавши складну теорію логіки, автор надзвичайно легко пояснює читачам складні структурні елементи предмету. У розділі “Слово і зображення”, використовуючи простий приклад, автор пояснює, що таке поняття і яке значення відіграє ця форма мислення у правдивості нашого пізнання. “Речення складаються, як ми вже про це говорили, із поодиноких слів, з яких кожне, само про себе взяте, не висловлює ще повного осуду, і тому не є ані правдиве ані фальшиве. Хоч однак ми почувши таке слово як “дерево” не в’яжемо і ним на разі ніякого осуду, то прецінь ми це слово “розуміємо”. Що це значить, що ми розуміємо оце слово, а не розумілиб якогось слова сказаного на пр. в японській мові? Наше “розуміння” лежить очевидно в тім, що оце слово “дерево” викликає в нашій душі образ предмету, який ми сим словом називаємо. Сей душевний образ предмету називаємо його “зображенням”. Розуміти сказані слова значить отже взяти з ними якісь зображення, а поодинокі слова є висловом якихсь зображень так само як речення є висловом осудів. Подібна отже зв’язь як між реченнями і словами, заходить також між осудами і зображеннями. Видаючи осуд про щонебудь ми мусимо рівночасно те щось собі якось зобразити. Нема осудів без зображень; навпаки кожний осуд ґрунтується на якихсь зображеннях. Тому то зображення, хоч самі про себе не є ані правдиві ані неправдиві, мають значіння для пізнання правди як основа осудів. Таким чином і зображення не байдужні для логіки” [1, с. 357].

В основу підручника покладено вчення Аристотеля з логіки, класичну схему викладення матеріалу: поняття, судження, силогізми, умовиводи, теорія аргументації [6].

Варто зазначити, що перекладу “Логіки” Аристотеля, яка є основоположною в розвитку цієї науки, українською мовою дотепер немає.

До вчень Аристотеля Балей посилається, коли визначає відмінність між поняттями і категоріями. “Найвищі роди чи там форми понять називаємо – за Аристотелем (грецьким філософом з IV в. пер. Хр.) – категоріями. Аристотель вичисляє десять таких категорій: 1) ество (рід, субстанція); 2) великість; 3) якість; 4) відношене; 5) місце; 6) час; 7) положене; 8) стан; 9) чинність (діяльність); 10) страдальність. Не всі подані Аристотелем категорії є дійсно найвищими вже родами. Число справжніх категорій є менше. Звичайно вичисляють оті чотири: 1) Є с т в о (субстанція, рід, Ding); приклад: чоловік, дерево, камінь. 2) Прикмета (власність, свійство, Eigenschaft, attributum, qualitas+quantitas); приклад: білий, круглий, твердий. 3) Стан зглядно чинність (Zustand, Tätigkeit); приклад: спить, лежить, парує. 4) Відношене (relatio, Beziehung); приклад: рівність, більшість, залежність, понад чимсь, попід чимсь” [1, с. 368–369].

Окремий розділ у підручнику присвячений теорії аргументації – “Про докази. Блуди при доказуванню” (1, с. 387). Використовуючи методи індукції і дедукції, модуси категоричних силогізмів, ключі, наприклад, Barbara, Darii, С. Балей дає визначення аргументації. “Вихідною точкою при доказуванню є осуд (судження – Андрусак І.), якого правдивість покищо непевна, зглядно кимсь оспорена, себто т. зв. тверджене (теза). Шукаємо тепер з черги таких правдивих осудів, які взяті як преміси (засновки – Андрусак І.) давалиби дотичний осуд як конклюденцію (висновок – Андрусак І.). Доказуване лежить отже в знайденому до даного осуду правдивої (а не лише формально правильної) основи. Преміси, що творять сю основу називаємо в тім випадку аргументами. Так на пр. хтось проголошує тезу, що душа людська є безсмертна і аргументує так: Душа не складає ся з частий, а всьо, що не складає ся з частий, не може бути знищеним, себто є вічне. Оба аргументи є в тім випадку премісами, які (після ключа Barbara) дають тезу як висновок. Доказ є отже формально без закиду. Однак він є лиш тоді стійним, коли правдиві є обі преміси. Евентуальне оспорюване доказу мусить у тім отже випадку оспорювати правдивість одної зглядно обох преміс” [1, с. 387–388].

С. Балей доводить, що аргументація є однією з найважливіших умов наукового знання. Більшість наукових істин не дані безпосередньо нашому сприйняттю. Аргументація є цілеспрямованою діяльністю: вона має на меті підсилити чи ослабити чийсь переконання. Теорія аргументації охоплює мистецтво діалогу, розмови і переконання. Надзвичайно точно доводять

потребує аналізу суджень на шляху до отримання правильно обґрунтованих і аргументованих висновків американські вчені Морріс Коен і Ернст Нагель в книзі “Вступ в логіку і науковий метод”: “Аналіз суджень здійснюється з метою виявлення того, які висновки можна обґрунтовано зробити, виходячи з тих чи інших суджень. Отже, якщо має місце множина форм суджень, то відповідне удосконалення аналізу суджень може дозволити нам досягнути більш точного розуміння області можливих умовиводів” [7, с. 69].

Наукова спадщина С. Балея є надзвичайно цінною, бо слугує виявленням вільного українського мислення в той час, коли воно стало неможливим на батьківщині. Оскільки в Україні знищені українські термінологічні словники з метою витіснити українську наукову термінологію на користь російській [8], то стиль, граматики і термінологія написання підручника з логіки С. Балея становлять неабияку цінність для творення сучасної української термінології в галузі науки логіки.

Висновки. Логіка є основою розвитку юриспруденції, адже тільки ґрунтуючись на засадах логіки законодавство відповідатиме інтересам суспільства та сприятиме його розвитку. Актуалізація спадщини українських вчених дасть можливість повернути логіці її базове завдання – бути основою розвитку науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балея С. Зібрання праць: у 5 т. і 2 кн. Львів–Одеса: ІФЛІС ЛФС “Cogito”, 2002. Т. 1. 488 с.
2. Іваник С. Львівський Фройд-Степан Балея. URL: https://zaxid.net/lvivskiy_froyd_stepan_baley_n1241373.
3. Визначні постаті Тернопілля. Біоґр. Збірник Упор.: О. Г. Бенч, В. М.Троян. К. : Дніпро, 2003. 232 с., іл. 4. Черкаська Г. Степан Балея. URL: http://uahistory.com/topics/famous_people/9057.
5. Петрюк П. Т., Бондаренко Л. І. Академік Степан Володимирович Балея: біографічні та наукові аспекти (до 125-річчя з дня народження). *Журнал психіатрії і медичинської психології*, 2011. № 1. С. 83–93.
6. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 2. Москва : Наука, 1978. 687 с.
7. Коен М., Нагель Е. Введение в логику и научный метод / Моррис Коен; Эрнест Нагель; пер. с англ. П. С. Куслия. Челябинск: Социум, 2010. 655 с.
8. Кондаков И. Логический словарь-справочник. Москва : Наука, 1975. 720 с.

REFERENCES

1. Baley S. *Zibrannya prats: U 5 t. i 2 kn.* [Collected Works: 5 volumes and 2 books], Lviv–Odesa: IFLIS LFS “Cogito”, 2002. T. 1. 488 p.
2. Ivanyk S. *Lvivskyy Froyd – Stepan Baley* [Lviv Freud – Stepan Balay]. URL: https://zaxid.net/lvivskiy_froyd_stepan_baley_n1241373.
3. *Vyznachni postati Ternopillya. Biohr.* [Famous figures of Ternopil region. Biography] Zbirnyk Upor.: O. H. Bench, V. M. Troyan. K. : Dnipro, 2003. 232 p.
4. Cherkaska H. *Stepan Baley* [Stepan Baley]. URL: http://uahistory.com/topics/famous_people/9057.
5. Petryuk P. T., Bondarenko L. I. *Akademik Stepan Volodymyrovych Baley: biohrafichni ta naukovyi aspekty (do 125-richchya z dnya narodzhennya)* [Academician Stepan Vladimirovich Baley: Biographical and scientific aspects (up to the 125th anniversary of his birth)]. *Zhurnal psykhyatryy u medytsynskoy psykholohyy*, 2011. No. 1. P. 83–93.
6. Aristotel'. *Sochineniya v chetyrekh tomakh. T. 2* [Works in four volumes. V. 2] T. 2. Moskva: Nauka, 1978. 687 p.
7. Koen M., Nagel' E. *Vvedeniye v logiku i nauchnyy metod* [Introduction to Logic and Scientific Method] / MorrisKoen; ErnestNagel'; per. s angl. P.S. Kusliya. Chelyabinsk: Sotsium, 2010. 655 p.
8. Kondakov I. *Logicheskyy slovar'-spravochnik* [Logical dictionary reference]. Moskva: Nauka, 1975. 720 p.

Дата надходження: 18.10.2018 р.